

УДК 343.31(477)

Мішустін В. В.,

mishustinvlad1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8084-0901

*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький*

ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

Анотація. У статті проаналізовано положення криміналістичної характеристики злочинів, зокрема криміналістичної характеристики масових заворушень. Криміналістична характеристика є підґрунтям для формування методики розслідування, так як охоплює типові ознаки і властивості окремих видів кримінальних правопорушень. Криміналістична характеристика як складова методики розслідування надає детальну характеристику злочину.

Вивчення ознак масових заворушень в межах криміналістичної характеристики, викликана необхідністю розроблення теоретичного та методичного матеріалу щодо особливостей цих злочинів, їх виявлення та припинення, а також криміналістичного забезпечення розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій. Криміналістична характеристика масових заворушень є детальним описом основних типових ознак і характеристик масових заворушень, який розроблено в результаті вивчення наукових положень, аналізу слідчої та судової практики розслідування вказаних злочинів, що має значення як для побудови окремої методики розслідування масових заворушень, так і визначення напрямку їх розслідування. Дослідження криміналістичної характеристики масових заворушень сприяє розробленню обґрунтованих методичних рекомендацій щодо розслідування цих злочинів, зокрема положень початкового та наступного етапів розслідування, визначення типових слідчих ситуацій та версій, обставин, що підлягають доказуванню, особливостей тактики проведення слідчих (розшукових) дій та призначення судових експертиз. Це сприяє вчасній протидії та припиненню масових заворушень, підвищенню ефективності досудового розслідування, мінімізації часу слідчих та оперативних працівників у ході проведення слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів.

Визначено зміст та особливості елементів криміналістичної характеристики масових заворушень. До структури криміналістичної характеристики масових заворушень віднесено такі елементи: а) спосіб вчинення злочину; б) предмет безпосереднього посягання; в) особа правопорушника; г) особа потерпілого; т) обстановка вчинення злочину; д) типові сліди злочину.

Ключові слова: криміналістична характеристика, масові заворушення, методика розслідування, злочин.

Mishustin V. V.,

mishustinvlad1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8084-0901

*Postgraduate Student at the Department of Criminal Process and Criminalistics,
Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi*

CONCEPT AND STRUCTURE OF FORENSIC CHARACTERIZATION OF MASS RIOTS

Abstract. The article analyzes the provisions of the forensic characterization of crimes, in particular the forensic characterization of mass riots. Forensic characteristics are the basis for the formation of the investigation methodology, as it covers the typical signs and properties of certain types of criminal offenses. Forensic characterization as a component of the investigation methodology provides a detailed description of the crime.

The study of the signs of mass riots within the framework of forensic characteristics is caused by the need to develop theoretical and methodical material regarding the specifics of these crimes, their detection and termination, as well as forensic support for investigation and investigative (search) actions. Forensic characteristics of mass riots is a detailed description of the main typical signs and characteristics of mass riots, which was developed as a result of the study of scientific provisions, analysis of the investigative and judicial practice of investigating the specified crimes, which is important both for the construction

of a separate methodology for the investigation of mass riots, and for determining the direction of their investigation. The study of the forensic characteristics of mass riots contributes to the development of well-founded methodological recommendations for the investigation of these crimes, in particular, the provisions of the initial and subsequent stages of the investigation, the definition of typical investigative situations and versions, the circumstances to be proven, the peculiarities of the tactics of conducting investigative (search) actions and the appointment of forensic examinations. This contributes to timely counteraction and cessation of mass riots, increasing the effectiveness of pre-trial investigation, minimizing the time of investigators and operatives during investigative (search) actions and operational measures.

The content and features of the elements of the forensic characteristics of mass riots have been determined. The structure of the criminalistic characteristics of mass riots includes the following elements: a) the method of committing the crime; b) subject of direct encroachment; c) the person of the offender; d) identity of the victim; e) the circumstances of the commission of the crime; e) typical traces of a crime.

Key words: forensic characteristics, mass riots, investigation method, crime.

JEL Classification: K 14

DOI: <https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-12-06>

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика є підґрунтям для формування методики розслідування, так як визначає основні типові ознаки і властивості окремих видів кримінальних правопорушень. Дослідження криміналістичної характеристики масових заворушень сприяє розробленню обґрунтованих методичних рекомендацій щодо розслідування даного виду злочинів, зокрема положень початкового та наступного етапів розслідування, особливостей тактики проведення слідчих (розшукових) дій та призначення судових експертиз, що сприяє вчасній протидії та припиненню масових заворушень, підвищенню ефективності досудового розслідування, мінімізації часу слідчих та оперативних працівників під час проведення слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів. Вивчення ознак масових заворушень в межах криміналістичної характеристики викликана необхідністю забезпечення практичних працівників достатнім теоретичним та методичним матеріалом щодо особливостей даного виду злочинів, криміналістичного забезпечення розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Криміналістична характеристика як складова методики розслідування кримінальних правопорушень була об'єктом дослідження багатьох вчених, серед них Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, О.М. Васильєв, А.Ф. Волобуєв, О.О. Волобуєва, І.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкін, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмичов, В.К. Лисиченко, І.М. Лузгін, В.О. Маркусь, Г.А. Матусовський, В.О. Одерій, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, В.Г. Танасевич, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков. Окремі питання

методики розслідування масових заворушень розглядалися у наукових працях М.М. Єфімова, О.П. Кузьменка, Т.В. Ламаха, А.І. Лісняка, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої, О.Ю. Татарова, М.С. Цуцкірідзе, П.В. Шалдирвана та ін.

Виклад основного матеріалу. Поняття «криміналістична характеристика» вперше було надано Л.О. Сергєєвим та О.Н. Колесніченком, що значною мірою збагатило зміст методики розслідування. Згодом криміналістична характеристика як складова методики розслідування розглядалась багатьма вченими-криміналістами і, хоча, деякі науковці заперечували доцільність використання цього поняття, з часом криміналістична характеристика стала невід'ємною частиною методики розслідування.

В.Ю. Шепітько говорить, що криміналістичною характеристикою називається система відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів. Її метою є оптимізація процесу розкриття і розслідування злочину. Це досить нова наукова категорія криміналістики, яка посідає центральне місце в методиці розслідування окремих видів злочинів, це результат наукового аналізу та узагальнення типових ознак певного виду або роду злочинів. Вона відображає злочин і його складові елементи [2, с. 274].

П.Д. Біленчук визначає криміналістичну характеристику як не просто опис, інформацію стосовно криміналістично важливих ознак, а кількісно-якісний опис, який відображає кореляційні зв'язки між ознаками, дає змогу будувати прогностичні моделі розслідуваних подій, а також криміналістичні версії стосовно розшукуваних об'єктів, конкретних осіб, причетних

до злочину. Отже, криміналістична характеристика – це модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину [1, с. 264]. Сутністю цієї категорії є сукупність відомостей, знань, які можуть бути корисними як для самої методики (зокрема, для обґрунтування методичних рекомендацій), так і для конкретної практичної діяльності органів розслідування [1, с. 330].

Призначення криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона сприяє: 1) розробленню окремих методик розслідування; 2) побудові типових програм і моделей розслідування злочинів; 3) визначенню напряму розслідування конкретного злочину. Ця характеристика слугує слідчому своєрідною інформаційною базою, набором відомостей про даний вид злочинів [3, с. 264]. Крім того, науковцями акцентовано увагу на тому, що криміналістична характеристика є підґрунтям побудови криміналістичної методики розслідування та її провідним елементом. О.П. Кузьменко вказав на те, що саме криміналістична характеристика злочину є такою сукупністю його ознак, що є основою для розробки та удосконалення методичних засад досудового розслідування [6, с. 161].

Криміналістична характеристика розглядається і як система відомостей (знань) про елементи механізму вчинення злочинів окремого виду чи групи, в яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для побудови та перевірки версій під час розслідування конкретних злочинів. У криміналістичній характеристиці злочинів містяться відомості про такі елементи механізму злочинів окремого виду чи групи як предмет злочину (гроші, матеріальні цінності, наркотичні речовини тощо); місце, час та обстановка, характерні для вчинення злочинів окремих видів; способи підготовки, вчинення та приховування злочинів – певна система дій, прийомів та окремих операцій злочинців, у т.ч. використання знаряддя злочину (автотранспорту, вогнепальної й холодної зброї, знарядь зламу, обладнання для виготовлення фальшивих документів тощо); сліди злочинів (різноманітні зміни, які вносяться ними в навколишню обстановку); особа злочинця (комплекс властивостей злочинця, його зв'язків і відносин, пов'язаних з учиненням злочинів, що можуть бути використані для їх розслідування); особа потерпілого (характер поведінки, майнове положення, соціальні зв'язки тощо) [4, с. 9].

Розглядаючи методику розслідування масових заворушень, важливим є визначення поняття і сутності криміналістичної характеристика масових заворушень як окремого виду злочину, що становить небезпеку для життя і здоров'я людей, громадського порядку та безпеки, власності, функціонування державних і громадських структур, авторитету органів державної влади. Криміналістична характеристика масових заворушень – це система узагальнених даних про криміналістично значимі ознаки цього злочину, що мають кореляційний зв'язок та служать для побудови і перевірки слідчих версій під час розслідування, а також мають значення для криміналістичного забезпечення його виявлення, розкриття та розслідування [8, с. 9]. А.І. Лісняк зазначає, що криміналістична характеристика масових заворушень – це певна сукупність даних, стосовно вчиненого протиправного діяння конкретного виду, котра характеризує та окреслює різноманітні кореляційні зв'язки між найбільш характерними його складовими, а також дозволяє висувати та звіряти окремі версії в ході реалізації кримінальних проваджень стосовно масових заворушень [7, с. 41]. О.П. Кузьменко під криміналістичною характеристикою масових заворушень пропонує розуміти засновану на практиці правоохоронних органів та криміналістичних досліджень систему зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки масових заворушень, що має на меті забезпечення оптимізації процесу їх розкриття, розслідування та профілактики [6, с. 163].

Таким чином, криміналістична характеристика масових заворушень є детальним описом основних типових ознак і характеристик масових заворушень, який розроблено в результаті вивчення наукових положень, аналізу слідчої та судової практики розслідування даного виду злочинів, що має значення як для побудови окремої методики розслідування, так і визначення напрямку розслідування масових заворушень.

У криміналістиці існує велика кількість різнобічних думок щодо визначення структури криміналістичної характеристики. В.Ю. Шепітько вважає, що невід'ємними елементами криміналістичної характеристики є 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановка; 3) час вчинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет злочинного посягання; 6) особа потерпілого (жертва); 7) особа злочинця; 8) типові сліди злочину [3, с. 264]. Також, до структури криміналістичної характеристики відносять: предмет злочину (гроші, матеріальні

цінності, наркотичні речовини тощо); місце, час та обстановка, характерні для вчинення злочинів окремих видів; способи підготовки, вчинення та приховування злочинів – певна система дій, прийомів та окремих операцій злочинців, у т.ч. використання знаряддя злочину (автотранспорту, вогнепальної й холодної зброї, знарядь зламу, обладнання для виготовлення фальшивих документів тощо); сліди злочинів (різноманітні зміни, які вносяться ними в навколишню обстановку); особа злочинця (комплекс властивостей злочинця, його зв'язків і відносин, пов'язаних з учиненням злочинів, що можуть бути використані для їх розслідування); особа потерпілого (характер поведінки, майнове положення, соціальні зв'язки тощо) [4, с. 9].

Науковцями висловлено багато думок і щодо структури криміналістичної характеристики масових заворушень. Так, криміналістична характеристика масових заворушень включає в себе: а) причини і умови вчинення масових заворушень; б) предмет злочинного посягання; в) спосіб вчинення злочину (у широкому розумінні); г) типові слідова картина; д) особа злочинця; е) особа потерпілого [9, с. 396].

О.П. Кузьменко на підставі аналізу матеріалів слідчо-судової практики, даних опитування практичних працівників (слідчих, оперативних працівників, прокурорів), що здійснювали досудове розслідування масових заворушень, зробив висновок, що елементами, які мають суттєве криміналістичне значення та становлять у своїй сукупності систему елементів криміналістичної характеристики масових заворушень, є:

– спосіб вчинення (у широкому розумінні, включаючи знаряддя й засоби, способи підготовки до вчинення масових заворушень й приховування слідів причетності до їх організації, механізм злочину та інші дані);

– обстановка вчинення (місце, час, кримінологічні чинники, що призводять до масових заворушень);

– типова «слідова картина»;

– особа злочинця;

– особа потерпілого [6, с. 163].

М.М. Єфімов до криміналістичної характеристики масових заворушень відніс такі елементи: спосіб вчинення злочину; предмет злочинної діяльності; обстановка вчинення злочинних дій; «слідова картина» вчинення злочину; особа потерпілого; особа злочинця [2, с. 31]. А.І. Лісняком визначено, що система криміналістичної характеристики масових заворушень включає

такі елементи: спосіб учинення кримінального правопорушення; предмет безпосереднього посягання; знаряддя вчинення протиправного діяння; обстановка вчинення масових заворушень; слідова картина вчинення масових заворушень; особа правопорушника; організована група (злочинна організація) [7, с. 43].

Таким чином, дослідивши думки науковців щодо структури криміналістичної характеристики масових заворушень, ми вважаємо за доцільне в структурі даної категорії розглянути такі елементи:

а) спосіб вчинення злочину;

б) предмет безпосереднього посягання;

в) особа правопорушника;

г) особа потерпілого;

г) обстановка вчинення злочину;

д) типові сліди злочину.

У криміналістиці найбільш інформативним елементом криміналістичної характеристики вважається спосіб вчинення злочину, який відображає інформацію щодо підготовки, вчинення та приховування протиправних дій. Встановлення способу вчинення масових заворушень дозволяє висувати версії щодо кількості учасників злочину, ступеня їх підготовки (злочин був вчинений спонтанно або заздалегідь спланований і належним чином підготовлений), причинно-наслідкового зв'язку із об'єктом посягання, шкодою та виявленими на місці події слідами і знаряддями, ролі кожного учасника акції [8, с. 15]. А.І. Лісняк за результатами дослідження судово-слідчої практики зробив висновок, що серед способів безпосереднього вчинення масових заворушень мають місце такі: 1) активна участь у масових заворушеннях (84%); 2) порушення спокою різних осіб у громадських місцях (79%); 3) опір представникам влади із застосуванням зброї й інших предметів, що використовувалися як зброя (21%); 4) заподіяння тілесних ушкоджень особам, що перебувають у місці масових заворушень (7%); 5) знищення чи руйнування приміщень (32%) [7, с. 3].

М. М. Єфімов способами організації масових заворушень визначає:

– підшукування людей для участі у масових заворушеннях, оплата їх участі у масових заворушеннях;

– здійснення заходів із транспортування цих осіб із різних регіонів (областей, районів) держави до місця, де заплановані масові заворушення (підшукування або надання автотранспорту, його оренда, оплата транспортних послуг тощо);

– розробка планів зі збурювання натовпу, розподіл ролей між окремими активними учасниками масових заворушень;

– виступи на мітингах, оголошення різноманітних звернень з метою зібрати натовп для вчинення масових заворушень, у тому числі заклики, поширення інформації, що перекручує дії представників влади;

– підбурювання натовпу, що зібрався для проведення мітингу або інших мирних акцій, до насильства, погромів, підпалів, захоплення будівель або споруд, насильницького виселення громадян, знищення майна, збройного опору представникам влади [2, с. 31-32]. На нашу думку, до типових способів вчинення масових заворушень слід віднести організацію масових заворушень та активну участь у масових заворушеннях, що в свою чергу супроводжується вчиненням окремих протиправних дій та спричинює суспільно небезпечні наслідки.

Предмет безпосереднього посягання – це найрізноманітніші фізичні об'єкти (речі і предмети) органічного і неорганічного походження, які є матеріальним вираженням суспільних відносин [10, с. 268]. Іншими словами, це ті об'єкти матеріального світу, яким завдано шкоди в результаті вчинення протиправних дій. До предмету безпосереднього посягання масових заворушень належить: а) життя і здоров'я, майно осіб, проти яких направлені протиправні дії натовпу; б) життя і здоров'я працівників правоохоронних органів; в) життя і здоров'я, майно сторонніх осіб (випадкові перехожі, журналісти, що висвітлювали подію тощо) [8, с. 11].

Особа правопорушника як елемент криміналістичної характеристики повинен охоплювати усі типові ознаки і особливості особи, що вчинила злочин, передбачений ст. 294 КК України, а саме демографічні дані, психічні особливості та моральні якості, сферу діяльності, коло спілкування, навички та знання особи. Здебільшого масові заворушення вчиняють молоді люди чоловічої статі, віком від 18 до 30 років. Жінок – активних учасників заворушень характеризують як осіб, які здійснюють провокуючий вплив на натовп; зухвалі, жорстокі, не мають дітей. Учасники натовпу можуть мати політичні, соціально-економічні, релігійні цілі, проте наслідками цих дій можуть бути насильство над особою, в тому числі із завданням тілесних ушкоджень і навіть смерті, погроми, підпали, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницькі виселення громадян, опір представникам

влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя [2, с. 39-40]. П.В. Шалдирван дійшов висновку, що активні учасники та організатори заворушень, як правило, представники молоді, віком до 30 років. Організаторами заворушень можуть бути: лідери неформальних об'єднань, угруповань, які мають на меті створення масових заворушень; в деяких випадках – лідери політичних рухів і партій (в першу чергу радикальної спрямованості), а також – керівники (лідери) кримінальних угруповань, які зацікавлені у масових заворушеннях для вирішення своїх, як правило корисливих цілей [11, с. 9-10].

Особою потерпілого у масових заворушеннях є особа, якій заподіяна моральна, фізична чи майнова шкода. Оскільки масові заворушення супроводжуються насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, то потерпілими від цього злочину можуть бути будь-які особи (особи, які випадково виявилися на місці події, перехожі, працівники установ, торговельних майданчиків, що виявилися поруч чи в епіцентрі масових заворушень, представники влади та ін.), яким завдана моральна шкода, а також відносно яких здійснені будь-які насильницькі дії (затримання, тілесні ушкодження), власники знищеного майна, захоплених будівель або споруд [8, с. 23].

Обстановка місця вчинення злочину – частина матеріального середовища, що включає, крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні стосунки між ними. Обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відображає механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників. Криміналістичні ознаки обстановки можуть мати взаємозумовлені зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики (способом злочину, часом, місцем та ін.) [3, с. 277]. Вибір місця вчинення злочинів обумовлений напрямком пересування натовпу: від місця формування (стадіони, великі приміщення або площі, де проводяться заходи, пов'язані із скупченням великої кількості людей) до об'єктів нападу (споруди комерційних структур, будівлі органів влади та ін., залежно від мети натовпу; це може бути і місце компактного проживання осіб якоїсь національності) і місця, де натовп був зупинений і розсіяний правоохорон-

ними органами (вибір останнього залежить від обстановки), або місця, де натопт без впливу представників правоохоронних органів розпався на групи [2, с. 34].

Типова слідова картина – це реальна матеріальна слідова обстановка на конкретний момент часу, що відображає і зберігає різну інформацію про конкретну подію злочину і особу, яка вчинила його [10, с. 270]. Це будь-які зміни середовища, що виникли внаслідок учинення в ньому злочину. Сліди злочину охоплюють: а) зміни в речовій обстановці; б) сліди – відображення (сліди рук, ніг, транспорту, інструментів тощо); в) предмети – речові докази; г) документи – письмові, електронні та ін.; ґ) ідеальні сліди – сліди пам'яті людини; д) запахові сліди; е) сліди – мікрочастинки; є) звукові сліди [3, с. 279]. Типову слідову картину вчинення масових заворушень становлять:

– сліди на тілі учасників масових заворушень і потерпілих у вигляді тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, а також інші сліди (пошкодження одягу, сліди-нашарування речовин, які застосовувалися у процесі вчинення заворушень), що мають встановлюватися з прив'язкою до причин і часу виникнення;

– сліди у пам'яті очевидців, потерпілих, учасників масових заворушень, які можуть бути допитані відповідно до їх процесуального статусу;

– знаряддя нападу (металеві пруття, гумові, дерев'яні палиці, каміння), використані та невикористані пляшки, каністри та інший посуд із запальною сумішшю, упакування знарядь нападу (сумки, пакети, газети) тощо;

– залишки на місці події агітаційних матеріалів та інших засобів: листівки, плакати, написи лозунгів на стінах будівель, споруд, партійна символіка, прапори тощо;

– залишені, загублені або забуті на місці події учасниками масових заворушень особисті речі: документи чи їх фрагменти, одяг, взуття чи їх фрагменти тощо;

– сліди завданої майнової шкоди: знищені чи пошкоджені будівлі, споруди, огорожі, системи відеоспостереження, автотранспорт та інша техніка, відео-, телеобладнання кореспондентів [2, с. 36].

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, криміналістична характеристика масових заворушень є детальним описом основних типових ознак і характеристик масових заворушень, який розроблено в результаті вивчення наукових положень, аналізу слідчої та судової практики розслідування даного виду злочинів, що має значення як для побудови окремої методики розслідування,

так і визначення напрямку розслідування масових заворушень. До криміналістичної характеристики масових заворушень доцільно віднести:

- а) спосіб вчинення злочину;
- б) предмет безпосереднього посягання;
- в) особа правопорушника;
- г) особа потерпілого;
- ґ) обстановка вчинення злочину;
- д) типові сліди злочину.

Вивчення криміналістичної характеристики масових заворушень сприяє розробленню обґрунтованих методичних рекомендацій щодо розслідування даного виду кримінальних правопорушень, зокрема визначення обставин, що підлягають встановленню, положень початкового та наступного етапів розслідування, типових слідчих версій та ситуацій, особливостей тактики проведення слідчих (розшукових) дій, а також сприяє вчасній протидії та припиненню масових заворушень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біленчук П. Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. К. : МАУП, 2007. Бібліогр. : у кінц. розд. 512 с.
2. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. / М. М. Єфімов. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
3. Криміналістика: Підручник / Кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х. : Право, 2010. 464 с.
4. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.]; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярської; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.
5. Криміналістика: Учеб. для вузов / И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.; Под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. М. : Высш. шк., 1994. 528 с.
6. Кузьменко О. П. Щодо визначення поняття й змісту криміналістичної характеристики масових заворушень / О. П. Кузьменко. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 159-164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_3_23.
7. Лісняк А.І. криміналістична характеристика та особливості розслідування масових заворушень : дисер. на здобуття наук. ступ. доктора філософ. за спец. 081 – Право / ДДУВС. Дніпро, 2021. 220 с.
8. Розслідування масових заворушень: навч. посібн / М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, Д. Б. Сергєєва, М. С. Цуцкірідзе; за ред. проф. М. А. Погорецького. К. : ВД «Дакор», 2014. 140 с.

9. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / О. В. Бишевец, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергеева та ін.; за ред. М. А. Погорецького та Д. Б. Сергеевої. К. : Алерта, 2015. 536 с.

10. Салтевський М. В. Криміналістика. Підручник: У 2 ч. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. 528 с.

11. Шалдирван Павло Валерійович. Методика розслідування масових заворушень. Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза / Академія адвокатури України. Київ, 2005.

REFERENCES:

1. Bilenchuk P. D. Kryminalistychna taktyka i metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv : Navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / P. D. Bilenchuk, A. P. Hel, H. S. Semakov. K.: MAUP, 2007. Bibliohr.:u kints. rozd. 512 s.

2. Iefimov M. M. Rozsliduvannia zlochyniv proty hromadskoho poriadku ta moralnosti : navch. posibnyk. 2-e vyd., dop. i pererob. / M. M. Yefimov. Dni-pro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2018. 188 s.

3. Kryminalistyka: Pidruchnyk / Kol. avt.: V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel ta in. / Za red. prof. V. Yu. Shepitka. 4-e vyd., pererob. i dop. Kh.: Pravo, 2010. 464 s.

4. Kryminalistyka : pidruchnyk : u 2 t. T. 2 / [A. F. Volobuiev, O. V. Oderii, R. L. Stepaniuk ta in.] ; za zah. red. A. F. Volobuieva, R. L. Stepaniuka, V. O. Maliarovoi ; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2018. 312 s.

5. Forensics: Textbook. for universities / I.F. Gerasimov, L.Ya. Drapkin, E.P. Ishchenko and others; Ed. I.F. Gerasimova, L. Ya. Drapkina. M. : Vyssh. shk., 1994. 528 p.

6. Kuzmenko O. P. Shchodo vyznachennia pon-iattia y zmistu kryminalistychnoi kharakterystyky masovykh zavorushen / O. P. Kuzmenko // Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2016. № 3. S. 159-164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_3_23

7. Lisniak A.I. kryminalistychna kharakterystyka ta osoblyvosti rozsliduvannia masovykh zavorushen. Dyser. na zdobuttia nauk. stup. doktora filosof. za spets. 081 – Pravo / DDUVS. Dnipro, 2021. 220 s.

8. Rozsliduvannia masovykh zavorushen: navch.posibn / M.A. Pohoretskyi, O.Iu. Tatarov, D.B. Serhieieva, M.S. Tsutskiridze; za red. prof. M.A. Pohoretskoho. K. : VD «Dakor», 2014. 140 s.

9. Rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv: navch.posibnyk / O.V. Byshevets, M.A. Pohoretskyi, D.B. Serhieieva ta in.; za red. M.A. Pohoretskoho ta D.B. Serhieievoi. K. : Alerta, 2015. 536 s.

10. Saltevskiy M. V. Kryminalistyka. Pidruchnyk: U 2 ch. Ch. 2. Kharkiv : Konsum, 2001. 528 s.

11. Shaldyrvan Pavlo Valeriiovych. Metodyka rozsliduvannia masovykh zavorushen. Rukopys. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.09 – kryminalnyi protses ta kryminalistyka, sudova ekspertyza / Akademiia advokatury Ukrainy. Kyiv, 2005.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2022